

za satiro ali za dramo. Realnost življenja se kajpak izpreminja s časom in razvojem družbe, toda to pravega realista in neorealista ne oprošča dolžnosti, da opazuje, sprejema, analizira in oblikuje realnost življenja v vsaki razvojni fazi z istim kritičnim odnosom in pogledom. In čeprav skušajo nekateri kritiki dokazovati — posebno po de Sicovi »Strehi« in Germijeve »Železničarju« ali Lizzanijevi »Kroniki siromašnih ljubimcev« — da doživlja neorealizem »preobrazbo«, so to zgolj domneve, izvirajoče iz površnega poznavanja silnic, ki so priklicale v življenje neorealizem in oblikovale njegov pogled na svet in njegov umetniški izraz. Neorealizem je povsem konkretna oblika realizma in samo takšen predstavlja nesporno enega izmed najbolj zanimivih in vsebinsko bogatih fenomenov sedme umetnosti.

Vitko Musek

RAZGLEDI

AMERIŠKA DOGNANJA O KOROŠKEM VPRAŠANJU

Politična geografija celovškega plebiscitnega ozemlja je tema, ki si jo je ameriški znanstvenik Richard R. Randall izbral za doktorsko disertacijo in jo predložil Clark univerzi, Worcester, Massachusetts.* Tema zadeva tisti del slovenskega etničnega ozemlja, ki je bil že dvakrat predmet mednarodnega obravnavanja in ki je zaradi stališča velikih sil obakrat ostal z državno mejo ločen od matičnega slovenskega ozemlja. Prav gotovo je za slovensko in jugoslovansko javnost zanimivo, kako danes na koroško vprašanje gleda mlad ameriški znanstvenik, ki nedvomno predstavlja izvedenski naraščaj ZDA, velike sile, ki je obakrat odločilno sodelovala pri diplomatskem obravnavanju usode Slovenske Koroške. Zato bomo skušali v naslednjem podati najzanimivejša dognanja in misli, ki jih najdemo v Randallovem delu. Strokovna ocena Randallove disertacije je seveda stvar njegovih tovarišev po stroki.

Randall si je izbral koroško plebiscitno ozemlje za predmet svojega študija, ne ker bi ozemeljski spor tukaj bil bolj poučen primer medsebojnega prepletanja zemljepisnih in političnih faktorjev kot drugod, niti zato, ker bi trenutno (maj 1935) nasprotja tukaj bila najbolj važna. Poseben interes predstavlja zanj dejstvo, da »celovško plebiscitno ozemlje daje možnost, opazovati vse faze spora, t. j. avstrijsko stališče, slovensko stališče in stališče samega ljudstva — priložnost, ki danes ni možna nikjer vzdolž cele meje med Vzhodom in Zahodom. Glede na to možnost je malo vzroka, da ne bi bilo mogoče najti rešitev, ki bi zadovoljila vse... Ne bi bilo v čast niti Avstriji niti Jugo-

* Richard R. Randall, The Political Geography of the Klagenfurt Plebiscite Area, A dissertation submitted to the Faculty of Clark University, Worcester, Massachusetts, in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of Geography. Rokopis, str. 354. (Dostopen v Inštitutu za geografijo SAZU in v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.)

slaviji in Zahodu na splošno, če konflikta ne bi bilo mogoče rešiti.« (8) Naj so vojni smotri zaveznikov (v prvi svetovni vojni) zveneli še tako nesebično, sklepi velike četvorice glede ureditve spornega celovškega področja so bili, kot v večini drugih spornih ozemelj Evrope, v mnogih primerih vodeni po odkrito nacionalističnih nagibih... Avstrijci se lahko zahvalijo Amerikancem, da je sploh prišlo do plebiscita« (84—85). »Gotovo je, če ne bi bili vmešani tudi gospodarski faktorji in če ne bi bilo podpore, ki so jo končno dale avstrijski stvari Združene države, Velika Britanija in posebno Italija, bi (celovška) kotlina kot celota pripadla Jugoslaviji na osnovi narodnostne sestave nižinskega predela« (311).

Kot Amerikanec in kot človek Zahoda si Randall v osnovi prizadeva tak način reševanja koroškega vprašanja upravičiti in sedanje stanje ohraniti ter ga vzeti kot izhodišče za nadaljnje obravnavanje vprašanja. Njegovi zaključki so: »da naj celovško plebiscitno ozemlje in celovška kotlina, katere del je to ozemlje, ostaneta nedotaknjeni, ne glede na to, katera država ju poseduje; da v sedanjih okoliščinah ni videti nobenega veljavnega razloga, da bi se ta področja prenesla na Jugoslavijo; da pa je Jugoslavija vendar zakonito zainteresirana na politični in kulturni blaginji slovenskega prebivalstva; da bi Avstrija morala zagotoviti temu življu kulturne pravice in politično enakost; in da bi bilo mogoče doseči zadovoljivo rešitev za problem, če bi te pravice bile zagotovljene.« (Resumé.)

Že v teh kratkih odlomkih, ki smo jih citirali, da bi pokazali, kako se avtor problema loteva, se kaže nekakšna dvojnost. Na eni strani se avtor trudi z objektivnim navajanjem vseh stališč in argumentov in izogibajoč se vsakršnemu iskanju moralnih strani, pokazati nekakšno brezupno zapletenost problema, pokazati, da ne bi ničesar pridobili, če bi spremenili sedanjo rešitev, da je neizogiben (in zato upravičen) rezultat mednarodnih odnosov, saj »položaj v Jugoslaviji tudi ni več isti v mnogih ozirih (kot za časa plebiscita) in ni po okusu velike večine Slovencev na Koroškem« (228), saj »Avstrija uživa višjo gospodarsko življenjsko raven kot Jugoslavija« (311), saj »kombinacija komunistične vlade v Jugoslaviji in precej tolerantna uprava na Koroškem avtomatično izključuje pri večini Slovencev željo, da bi imeli kakršne koli tesne zveze s slovansko državo« (311), saj je »dvomljivo, da bi do sedanje visoke ravni prosperitete kotline prišlo pod jugoslovansko upravo« (195). To je človek, ki stoji čustveno in miselno na Zahodu in ki išče njemu ustreznih rešitev. Na drugi strani pa je Randall, ki se, obdarjen z dobrim čutom za opazovanje, za enoletnega bivanja na Koroškem seznanja z razmerami, v katerih žive koroški Slovenci. Prihaja do spoznanj in zaključkov, ki izhajajo iz dejanskega položaja in ki pomenijo iz njegovih ust kaj več kot samo rezultat privatne ankete. To je Randall, ki brez dvomov in ozirov vidi nerešen problem tam, kjer ga avstrijska znanost, publicistika in politika prepogosto skušajo zanikati. To dvojnost srečujemo v celem Randallovem delu. Za nas je seveda zanimiva predvsem druga stran Randallovega dela, ki je vsekakor izvirnejša od prve, da ne govorimo o praktičnem pomenu dognanj o položaju koroških Slovencev za neposredno prihodnost na Koroškem. Saj vprašanje meja je danes neaktualno.

Delo je razdeljeno v šest poglavij, ki obravnavajo fizikalne pogoje, zgodovinski izvor, prebivalstvo, gospodarstvo, politične razmere in posebej Ce-

lovec. Avtor se je seznanil z vso njemu dostopno literaturo. Žal ne zna slovenski in mu zato slovenska dela, razen kolikor niso prevedena v druge jezike, niso znana. Zato tudi njegov zgodovinski prikaz sloni predvsem na avstrijskih avtorjih ter ponavlja njihove trditve, ki so že bile predmet kritike z naše strani. Od slovenskih del upošteva le tista maloštevilna, ki so bila izdana v tujih jezikih. (To naj bo opozorilo, kako izredno važno je izdajanje najpomembnejših naših razprav o naših problemih mednarodnega pomena v svetovnih jezikih v celoti in ne le v povzetkih!) V poglavju o zgodovini srečamo vse znane teze nemško-avstrijskega zgodovinopisja o naselitvi Koroške in političnem razvoju za časa fevdalizma. Kljub temu, da avtor tukaj kot nestrokovnjak ne more drugega kot reproducirati stališča in razlage, ki jih je našel v prebranih delih, ga vendar lastna razsodnost privede do zaključka, da naglo formiranje velike karantanske države ne bi bilo mogoče, če ne bi bilo enotnega slovenskega prebivalstva (48). Novejšo zgodovino podaja močno pod vplivom M. Wutteja. Čeprav po Grafenauerju opozarja na nenavadni upad števila Slovencev po uradnih štetjih, vendar brez pomisleka sprejme trditev, da je obdobje 1849 do 1919 bilo splošno ugodno za Slovence (60). Prav tako nekritično sprejema tudi Wuttejevo trditev, da je koroško ljudstvo samo zahtevalo plebiscit (64). Diplomatski boj za Koroško po prvi svetovni vojni in sam plebiscit podaja le po antantnih in avstrijskih avtorjih. Glede položaja Slovencev v prvi avstrijski republiki meni, da je to »stvar prepričanja«, na slovensko trditev o zatiranju in pospešeni germanizaciji pa pripominja, da so Slovenci uživali dokaj političnih pravic, le da politično niso bili dobro zastopani. Prav površno govori o pogajanjih za kulturno avtonomijo in brez pomisleka citira znanega pangermanskega publicista in aktivista V. Miltschinskega, da bi Slovenci že sprejeli avtonomijo, če bi res bili zatirani (87). Opredeljuje se šele pri nacistični dobi, šele tu priznava nedvomno zatiranje Slovencev (89).

Randall se najbrž zaradi pomanjkanja časa ni poglobil v zgodovinsko preučevanje koroškega vprašanja. Kajti sicer bi gotovo prišel do podobnih zaključkov kot angleški poznavalec avstrijske zgodovine A. J. P. Taylor, ki glede Koroške piše, da »so jo ponemčevali z vso silo, tako da je to najhujši madež v zgodovini ustavne Avstrije. Avstrijska republika je presegla ta rekord in se hvalila, da je spravila število Slovencev na 23.000«. (Habsburška monarhija, DZS, Ljubljana 1956, str. 305—306.)

Tudi za najnovejšo zgodovino se Randall ne zanima posebno. Le mimogrede omenja udeležbo koroških Slovencev v narodnoosvobodilni borbi, o kateri na drugem mestu (219) ne smatra za potrebno povedati drugega kot to, da je to »gibanje bilo v večji ali manjši meri organizirano in poveljevano od drugod in ne iz Slovenske Koroške«. Spregleda tudi bistvo prostovoljne predaje oblasti iz rok nacističnega Gauleiterja Rainerja v roke Piescheve začasne deželne vlade. Čeprav je imel v rokah angleško razpravo dr. Franca Zwittra o tem vprašanju, napačno reducira vso jugoslovansko kritiko na pritožbo, da so »ljudje v začasni vladi po večini bili bivši nacisti« (91).

Randall obravnava kljub obširnemu zgodovinskemu poglavju koroško vprašanje izolirano tako od nemško-avstrijskega kot od slovenskega nacionalnega razvoja. Navzlic temu sluti nekakšno povezanost med velenimskim nacionalizmom, nacizmom in narodnostno politiko na Koroškem, ničesar pa ne ve

o boju slovenskega naroda v habsburški monarhiji in pozneje za zedinjenje in samostojen razvoj. Nemški in slovenski faktor na Koroškem gleda s čisto formalnega paritetnega stališča, ne vidi procesa osvobajanja zatirane narodnosti, dejanja napada in obrambe imajo za njega enako vrednost, zanima ga samo rezultat. »Tudi če bi bilo izven dvoma dokazano, da je narodnostna meja danes na Koroškem bila od leta 1850 nasilno premaknjena proti jugu z namerno ‚germanizacijo‘, ne bi bilo mogoče sankcionirati ponovno določanje meje na stari liniji samo na osnovi tega dejstva samega« (278). Zaradi tega tudi moralno enako vrednoti prizadevanja Jugoslavije za zedinjenje Slovenske Koroške z matičnim ozemljem kot avstrijske napore za nespremenljivost meje. Ni čudno, če ga tedaj preseneča dejstvo, da se je stališče Jugoslavije nasproti Avstriji od leta 1945 naprej »popolnoma spremenilo, od odkrite sovražnosti do prijateljstva« in da si skuša to razlagati edinole s podporo Sovjetske zveze jugoslovanskim teritorialnim zahtevam oziroma z odsotnostjo take podpore po letu 1948. V tem nerazumevanju gre celo tako daleč, da se vpraša: »Ali so jugoslovanske zahteve bile odvisne edinole od ruske podpore in ali bi sploh bile postavljene, če bi Jugoslavija bila sama?« (279—280). Nekritično akceptira trditev, da se je radikalno spremenila politika Beograda do Avstrije, ne pa tudi Ljubljane, ki sicer beograjski politiki ne sme ugovarjati, zato si pa pridržuje pravico negodovati privatno (97). Zelo na kratko in z znatnimi pomanjkljivostmi opiše nastanek in sklenitev avstrijske državne pogodbe. Na koncu poglavja omeni pod črto še sedmi člen državne pogodbe o pravicah slovenske in hrvatske manjšine v Avstriji z zanimivo pripombo: »Čeprav se koroško vprašanje zdi rešeno s to pogodbo, avtor vendarle dvomi, da bo prišlo do zadovoljivega izvajanja manjšinskih določb« (97).

S tem smo pa že trčili ob originalno stran avtorjevega dela, ker le-ta črpa iz lastne izkušnje in raziskave. Ta njegova dognanja iz življenja samega dejansko demantirajo resničnost mnogih dotle citiranih formalno zglajenih in položčenih tez avstrijskih piscev o Koroški!

Jedro razprave se začneja s četrtilim poglavjem, posvečenim prebivalstvu. Zelo točno ugotavlja, da politični spor o Koroški ni posledica gospodarskih ali zemljepisnih faktorjev, temveč da je njegov »raison d'être« prebivalstvo, t. j. njegova etnična sestava (98). Osnovna ugotovitev je, da ni nobene razlike v naravnem prirastku nemškega in slovenskega prebivalstva (99). Slovenci torej ne izumirajo in je treba upad njihovega števila, kot ga kažejo avstrijske statistike, razlagati z drugimi vzroki. Avtor predvsem na kratko razišče notranje migracije, ugotovi velik porast mestnih naselij, zlasti tistih z nad 5000 prebivalci v letih 1934 do 1951, in dožene, da ta porast ne izvira iz notranjega ali okoliškega prirastka, temveč predvsem iz izvenkoroškega dotoka. Skoraj ena tretjina prebivalstva Celovca leta 1951 je bila rojena izven Koroške, ali celo izven Avstrije. Hoče si priti na jasno tudi, kakšna so merila, po katerih je treba razlikovati Slovence od Nemcev, saj je prav obstoj teh dveh etničnih skupin osnova vsega vprašanja. Tukaj pa naleti na zmedo, ki jo pozna literatura o koroškem vprašanju, zmedo, ki je ustvarjena z ločevanjem jezika od nacionalne pripadnosti, z zanemarjanjem materinščine in iskanjem tako imenovanega občevalnega jezika, z uvažanjem v koroško problematiko nekakšnega tretjega etničnega in jezikovnega elementa — »vindišarskega«.

Takoj v začetku se Randall zavaruje, da vprašanje jezika in njegovega razmerja do narodnosti ne more kot tako biti izčrpno obravnavano v njegovem delu, čeprav tvori važen del splošnega disputa. Vendar obljubi, da bo o tem govoril še v zaključku. Najprej na kratko pojasni slovensko stališče, da je materinski jezik objektivni znak narodnostne pripadnosti. Nato prikaže v kratkem pregledu kriterije avstrijskih štetij, ki nikoli niso ugotavljala materinščine na Koroškem, temveč do 1910 le občevalni jezik, 1923 jezik, v katerem se človek najbolj gladko izraža, 1934 pa po skrajno subjektivističnem kriteriju jezik kulturnega kroga, h kateremu se posameznik šteje. Randall ugotavlja, da je pri kriteriju občevalnega jezika zelo verjetno, da so tisti številni prebivalci, ki so znali nemški in slovenski (in praviloma so na Koroškem dvojezični le Slovenci, o. p.) označevali svoj občevalni jezik kot nemški, »saj je tako mnogo trgovskega in poslovnega prometa bilo nemškega« (120). Ob zadnjem štetju leta 1951, ki omogoča navedbo več občevalnih jezikov in ki uvaža kot tretji jezik na Koroškem tako imenovani »windisch«, se nekoliko pomudi ob »vindišarski teoriji«.

(Se nadaljuje)

Janko Pleterski

ZAPISKI

OB NOvem PREVODU CANKARJA V ČEŠČINO

V znani pariški založbi Orbis je izšla v zbirki, ki je namenjena ljudskim odrom, Cankarjeva komedija »Za narodov blagor« (Pro blaho národa). Sedanji prevod z letnico 1956 je že drugi v češčini in je izšel pičlih petdeset let po prvem. Zanimivo je, da komedija ni doživela prve uprizoritve v Ljubljani, kjer so jo nekaj let odrivali, ampak v Pragi, kamor so ji utrli pot Cankarjevi češki prijatelji. Tudi ljubljanska uprizoritev, do katere je končno prišlo leta 1906 po Govekarjevem odhodu iz gledališča, je zvezana s češkimi imeni (režiser in zasedba nekaterih večjih vlog). Ob pomanjkanju lastnih moči je namreč ljubljansko slovensko gledališče v tistih časih sprejemalo češke igralce, režiserje, glasbenike in druge gledališke delavce, ki so — največkrat na začetku svoje kariere — radi prihajali za nekaj sezon v to avstrijsko mestoce, čigar boji in ideali so jih prečesto spominjali na njihovo domovino. Cankarja so cenili in nekateri so spremljali njegovo pisateljsko pot tudi pozneje. Najdemo jih med prevajalci njegovih del v češčino, tako Otta Boleška in zlasti Ruženo Naskovo, ki sta oba nastopala prav v satiri »Za narodov blagor.« Nasková je pred prvo svetovno vojno, deloma še, ko je bila angažirana v Ljubljani, večidel pa v Pragi, prevajala Cankarjeve črtice in novele ter jih objavljala v socialističnem časopisju, v posebni knjigi pa je izšel njen izbor Cankarjeve krajše proze (1909) in »Hiša Marije Pomočnice« (1911). Nasková se je trudila, da bi spravila Cankarja na oder Narodnega gledališča v Pragi, čigar članica je bila. Leta 1910 je v dogovoru s tedanjim režiserjem

RAZGLEDI

AMERIŠKA DOGNANJA O KOROŠKEM VPRAŠANJU

(Nadaljevanje)

Ko razloži trditve o »vindišarjih« kot posebni narodnostni skupini (bodisi zaradi keltskega izvora bodisi zaradi jezika, ki da je s sprejemom velike množice nemških besed bližji nemščini kot slovenščini, bodisi zaradi njihovega zavestnega ločevanja od Slovencev) pove bralcu: »Te trditve zavračajo v celoti ne samo Slovenci, temveč tudi mnogi ugledni Avstrijci« (121), ki v »windisch« vidijo samo narečje slovenskega jezika. Randall sam tudi ne dvomi: »Prav nobenega dvoma ni, da je »windisch«, kot ga sami imenujejo mnogi prebivalci Koroške, narečje slovenščine. Čeprav je štetje leta 1951 imenovalo »windisch« kot jezik, in čeprav ga celo mnogi Avstrijci smatrajo kot takega, bo moral najbolj goreč avstrijski patriot po diskusiji o tem vprašanju priznati, da je »windisch« v bistvu slovenščina in da se na noben način ne more šteti kot poseben jezik« (122). Ta ugotovitev pomeni udarec germanizatorskim teorijam o posebnem »vindišarskem« jeziku in narodu na Koroškem. Na tem ne spremeni ničesar Randallova koncesija, da »vindišarska teorija vsebuje zrno resnice« (123), kajti z jezikovnega stališča še enkrat poudari, da je jasno, da je »windisch« samo narečje slovenščine (123). V istem odstavku sam naznači, v čem vidi to zrno resnice: »Ni pa mogoče reči, da je vsak, ki govori »windisch« ipso facto proavstrijski in antislovenski. Toda, če nekateri teh ljudi sami zagotavljajo, da nočejo biti smatrani za Slovence, potem se ves problem zdi še sporen« (123).

Randall torej prav bistro opazi, da ljudje brez razlike govore slovensko narečje (knjižnega jezika tako nikjer nihče ne govori, ne v Sloveniji ne na Koroškem, čeprav se ga uči v šoli). Eni teh ljudi se štejejo za Slovence, drugi, s prav istim narečjem, pa se ne marajo priznati za Slovence in raje povedo (v nemščini, seveda), da so »Windische«, če že kar ne trde, da so Nemci. S tem je Randall neposredno trčil ob tisto »zrno resnice«, ki v resnici obstaja, da namreč »vindišarstvo«, čeprav je o njem nesmiselno govoriti kot o etničnem problemu, obstaja kot *politični* problem. Kajti nihče pri nas ne zanika dejstva, da danes na Koroškem večina ljudi slovenskega materinskega jezika ni mogla v šoli spoznati knjižne oblike tega jezika, seznaniti se s kulturo, ustvarjeno v tem jeziku, in slišati o zgodovini in bodočnosti naroda, ki je kot individualnost s tem jezikom neločljivo zvezan. Nihče tudi ne zanika dejstva, da del teh ljudi zaradi sistematične socialne degradacije slovenskega jezika v sicer moderni družbi, zaradi porazov, ki jih je slovensko narodno gibanje doživljalo na Koroškem (deloma tudi po krivdi svoje konservativne orientacije), zaradi uspehov sistematičnega germanizacijskega pritiska v šoli, v vsem javnem in gospodarskem življenju, zaradi oportunitet življenjskega obstoja, zaradi učinka nacistične narodnostno uničevalne politike zlasti pri danes doraščajoči generaciji itd., da torej del teh ljudi zaradi vsega tega meni, da k osnovnim lastnostim dobrega (in v miru živečega) avstrijskega državljana spada nujnost, da se kar najbolj distancira od svojega »proti-

državnega« slovenskega porekla. Nihče, končno, ne zanika dejstva, da slovensko narodno gibanje od svojega začetka zaradi splošne gospodarske in socialne šibkosti slovenskega elementa na Koroškem ni moglo zajeti vseh slovensko govorečih ljudi in da je znaten del teh ljudi doživljal svoj kulturni in socialni napredek v okviru nemških političnih organizacij, zlasti socialno-demokratskih, pri čemer se zavest pripadnosti k slovenski skupnosti ni razvila, oziroma je zamrla.

Toda vsa ta znana in priznana dejstva ne opravičujejo trditve o obstoju nekakšnega tretjega etničnega elementa na Koroškem. In Randall to, kot smo videli, zelo dobro opazi. Politično bistvo tega problema definira v zaključkih: »Čeprav je narodnost v največji meri objektivna stvar, je samoodločba popolnoma subjektivna in mogoče je, da se Slovenec šteje narodnostno (ali etnično) za Slovenca, hkrati pa želi biti državljan neslovenske države. S tem mora seveda prevzeti lojalnost do države, ki si jo izbere, a istočasno mora država nagraditi to zvestobo s tem, da mu daje enake prednosti« (312—313). Čeprav je kajpak čisto akademsko, govoriti danes o možnosti izbiranja države, vendarle tukaj Randall pravilno ugotavlja, da odločanje za to ali ono državo nikakor ne more biti merilo za narodnost na Koroškem, niti za slovensko niti za avstrijsko, kaj šele za nekakšno »vindišarsko«, da je Avstrija dolžna zavarovati svojim slovensko govorečim državljanom narodnost, ki je »v največji meri objektivna stvar«, ne glede na njihovo politično orientacijo. Popolnoma v skladu s tem stališčem so tudi Randallovi splošni zaključki o koroškem vprašanju, katere si bomo ogledali pozneje.

V zvezi s tem se takoj pojavi tudi trditev, da je »vindišarstvo«, oziroma napredujoča germanizacija naraven proces, proti kateremu nima smisla ukrepati. Sekretar koroške organizacije avstrijske ljudske stranke je Randallu zatrjeval, da je slovenščina na Koroškem in v gospodarskem svetu brez praktične vrednosti in da je nima smisla učiti. »Najboljša rešitev slovenskega problema«, mu je zagotavljal ta koroški politik, »bi bilo pustiti, da se naravni proces nadaljuje. Če bi se ta proces nadaljeval še 50 let, bi problem izginil« (205—206). Randall take vrste »rešitev« koroškega vprašanja odklanja. Pa tudi o odnošajih med obema narodnostima na Koroškem, o »naravnosti« procesa ima svoje mnenje: »Razmerje med obema skupinama ni bilo idilično in trditi kaj drugega pomeni ignorirati zgodovinska dejstva« (234).

Glede na težnje, vzeti uradno štetje iz leta 1951 kot osnovo za močno skrčenje ozemlja dvojezičnih šol, se Randall dotakne vprašanja zanesljivosti tega štetja in njegove uporabnosti za ugotovitev narodnostnega stanja na Koroškem. Ugotovi, da je tudi pri tem štetju bil uporabljen subjektivni kriterij občevalnega jezika, navaja kritike s slovenske strani zaradi uvedbe tretjega, »vindišarskega« jezika. Ugotavlja tudi protislovnost v uradno objavljenih podatkih o štetju, pri katerih je vsebina rubrike »nemški« od publikacije do publikacije različna. »Take protislovnosti zavajajo v zmedo in upravičeno se lahko dvomi o koristnosti štetja, kolikor se tiče jezika« (134). Čeprav izrecno ne izrazi svoje soglasnosti s stališčem, da je treba k Slovencem šteti vse kombinacije s slovenščino ali »windisch«, vendar v vsem svojem obravnavanju sprejema ta način, po katerem je štetje 1951 na Koroškem ugotovilo 42.095 oseb s slovenskim občevalnim jezikom. Pa tudi o tej številki odločno dvomi in sodi, da je prenizka: »Zdi se jasno, da je število Slovencev večje kot pa ga kaže štetje iz leta 1951« (216). Tudi analiza vo-

lilnih rezultatov ga prepriča, da je število Slovencev mnogo večje, kot bi bilo mogoče zaključiti po številu glasov, oddanih slovenski konservativni stranki. Dejstvo, da je socialistična stranka, ki se zavzema za narodnostno strpnost, zelo močna na ozemlju, kjer živijo Slovenci, in to kljub pretežno agrarnemu značaju tega ozemlja, tolmači s tem, da so Slovenci v veliki meri glasovali za to stranko. Njena moč daje slutiti znatno večje število Slovencev, kot ga pa izkazuje uradno štetje. Hipotetično uporabi številko 70.000 Slovencev (247—252, 314). Kot ilustracijo obširno citira rezultate privatnega poskusnega preverjanja uradnih rezultatov štetja v petih občinah v raznih delih južne Koroške, ki je ugotovilo znatno večje število slovensko govorečih kot pa uradno štetje.

Občina	Število prebivalcev po štetju 1951	Število slovensko govorečih	
		po štetju 1951 (tudi »windische«)	po privatnem štetju
Loga ves	1953	938	1365
Globasnica	1334	1185	1273
Zihpolje	985	103	590
Radiše	522	274	505
Rožek	657	213	438

Randall pravi, da je privatni raziskovalec pregledal župnijske zapiske, govoril z uradniki, duhovniki in samimi prebivalci ter storil vse, kar je mogoče za medsebojno preverjanje in primerjanje dobljenih informacij. Randall navaja razloge, ki govorijo o objektivnosti tega preučevanja in pohvali raziskovalčevo metodo, ki pokaže število ljudi, ki znajo govoriti slovenski, oziroma nemški, ali oboje in v kakšnih okoliščinah. Ta metoda daje, po Randallovem mnenju, dosti pravilnejšo sliko jezikovnega položaja kot metoda, uporabljena pri uradnem štetju. »Te vrste postopek je nedvoumen, medtem ko omogoča sedanje (uradno) devetorno (devet možnih izjav o občevalnem jeziku, o.p.) štetje vse mogoče interpretacije« (134—136).

Ker Randall dvomi o primernosti in trajni vrednosti plebiscita kot metode za konsultiranje prizadetega prebivalstva, se je odločil osebno izvesti anketo med dvajsetimi bolj na slepo srečo izbranimi predstavniki prebivalstva po vsem plebiscitnem ozemlju. Sam opozarja, da rezultatov te ankete ni mogoče vzeti kot popoln izraz mnenja prebivalstva, tako zaradi majhnega števila anketirancev kot tudi zaradi povsem improviziranih okoliščin, v katerih je bila opravljena. Prizna pa, da lahko da pojem o mišljenju prebivalstva tega ozemlja. Tudi za nas je anketa zanimiva, čeprav ima mimo pomanjkljivosti, katerih se avtor sam zaveda, še nekatere zelo bistvene: ni zajela obsežnega močno slovenskega področja Gur med Dravo in Celovcem; neznanje slovenskega jezika je oviralo sproščen pogovor med avtorjem in slovenskimi anketiranci. Tudi izbira in stilizacija postavljenih vprašanj bi morda lahko bila drugačna (vprašanja za župane: Število Slovencev v občini? Ali je popis leta 1951 bil točen? Ali so ljudje razumeli vseh devet možnih odgovorov na vprašanje glede občevalnega jezika? Krajevni strankarski položaj? Ali je sprememba sedanjega šolskega zakona zaželeno? Ali naj velja načelo »pravice staršev«? Ali sploh obstaja slovensko vprašanje? Kaj ljudje v občini čutijo do Jugoslavije? Kako bi vprašanje bilo treba rešiti? Drugim osebno postav-

ljena vprašanja so bila še mimo tega: Ali govorite slovenski, »windisch« ali nemški? Ali so Slovenci ponosni na to, da so Slovenci, ali pa želijo skriti svoje poreklo? Ali se vam zdi, da se Slovincem godi krivica?).

Zlasti zanimive so že avtorjeve splošne izkušnje, pridobljene med anketiranjem: »Pogostoma sem srečeval določeno stopnjo nezaupanja, in dokler ni namen pogovora bil pojasnjen, čestokrat ljudje niso hoteli s podatki na dan. Eden izmed zaključkov, ki izhajajo iz ekskurzij, je ta, da nezaupanje zelo prevladuje. Prav očitno so posamezniki zelo pazili, kaj in komu govorijo... Šele ko so ljudje bili prepričani, da jim to, kar bodo povedali, ne bo povzročilo nobenih težav, so na splošno postali prijazni in voljni pomagati« (255). Tak vtis je dobil o svojih dvajsetih anketirancih, od katerih je bilo 8 županov, 3 učitelji, 3 duhovniki, 1 trgovec, 1 industrijec in le štirje kmetje, torej skoraj izključno ljudje, ki bi po svojem položaju in razgledanosti morali v prvi vrsti biti tisti, od katerih bi bilo pričakovati svobodno izražanje njihovega prepričanja. Kaj bi moglo otipljiveje predočiti, kako neresno, nedobronamerno in neprimerno je v takem duševnem položaju zahtevati, da se je treba pri obravnavanju narodnostnega vprašanja na Koroškem s senenim vozom ogibati slehernemu objektivnemu kriteriju (materinščini itd.) in zahtevati le izjavo vsakega posameznika!

Anketa ni bila izvedena dosledno, anketiranci niso odgovarjali na vsa vprašanja. V glavnem so se izjave sukale okoli dveh problemov, ki sta že tedaj kakor tudi danes bila v središču razprave: vprašanje slovenstva oziroma »vindišarstva« in dvojezična šola. V našem prikazu bomo skušali izluščiti tisto, kar je anketa povedala o teh dveh vprašanjih.

Eden izmed obeh slovenskih županov v tedanjem času na Koroškem, v *Globasnici*, je povedal, da je vsa občina, z izjemo uradnikov, slovenska. »Windisch« ne pomeni nič drugega kot slovenski. Sedanja šolska ureditev je zadovoljiva za večino ljudi, razen nemških uradnikov. — Župan v *Blatu*: 95 % ljudi v občini je »po rojstvu« in po jeziku Slovencev. Ljudje mislijo, da je šolska ureditev boljša kot nič, čeprav ni idealna. Boje se, da ne bo obveljala. — Župan v *Galicii*: Večina ljudi je »nemško« usmerjenih in večina, med njimi tudi on sam, se raje uči nemščine kot slovenščine. — Župnik v *Galicii*: Vsi prebivalci občine so Slovenci, čeprav si bolj žele velike Nemčije kot pa Avstrije. — Župan v *Borovljah* (obenem šolski ravnatelj): Ljudje na jezikovno mešanem ozemlju so boječi pri izražanju svojega pravega mnenja. Smešno je delati razliko med slovenščino in »windisch«. Čeprav je za (nemške) otroke učiti se slovenščine breme, vseeno misli, da je ta jezik treba poučevati. Vsaka morebitna delitev (šol, o. p.) po učnem jeziku, bi morala sloneti na otrokovi materinščini. Toda težave bi nastale, če starši ne bi podpirali tega, da se otrok uči v slovenščini. Misli, da bi se naj ljudje učili obeh jezikov, čeprav bi naj k temu ne bili prisiljeni. — Župan v *Velikopcu* (zaradi slovenskega pozdrava obiskovalcev je bil sprva neprijazen, misleč, da gre za ljudi iz Jugoslavije, ki so prišli povpraševati o razstreljenem spomeniku padlim partizanom; ko mu je bil značaj obiska jasan, je »sprejem postal občutno bolj prijazen«): V mestu je 90 % Nemcev, 8 % »vindišarjev« in 2 % Slovencev. Biti »vindišar« pomeni biti domovini zvest. So tudi koroški Slovenci, ki so Avstriji sicer zvesti, a bi vendarle hoteli določene pravice. Ni pojasnil, ali so to isti kot »vindišarji«. Njemu osebno je žal, da se ni naučil nobenega slovanskega jezika, meni, da je najbolje za ljudi, če se uče

jezika svojega sosedu. Zdelo se je, da je za ohranitev sedanjega šolskega zakona. Pravica staršev ne sme vplivati na učni načrt v šolah. — Župan v *Rudi*: Ljudje v občini govorijo slovenski, toda so avstrijsko usmerjeni. Od 800 oddanih glasov pri občinskih volitvah je bilo samo 53 glasov za slovensko stranko. Devet rubrik za jezik je nesmisel. Najbolje je, da šola ostane takšna, kakršna je. Vsak se naj uči nemški in slovenski in šola naj bo dvojezična. Odklanja pravico staršev, ker če bi ta bila uporabljena, potem bi na starše izvajali politični pritisk, kar bi vplivalo na šolo. — Župan in občinski tajnik na *Djekšah*: Vsi ljudje v občini so Slovenci, toda imenujejo se »vindišarje«. Večina ljudi gleda na Slovence kot na izdajalce, kajti na splošno velja prepričanje, da se tisti, ki se imenuje »Slovencec«, čuti bolj povezanega z Jugoslavijo kot z Avstrijo. »Vindišarji« so tiste osebe slovenskega etničnega porekla, ki so zveste Avstriji. Na splošno ljudje nimajo radi sedaj veljavnega šolskega zakona, katerega zagovarjajo samo nekateri duhovniki. Ne marajo pa tudi pravice staršev, ker bi povzročila nadaljnje težave, kajti postala bi politično orodje. — Župan v *Št. Jakobu*: Večina ljudi v občini je Slovencev po svojem materinskem jeziku, vendar so razpolovljeni po nemški in slovenski usmerjenosti. Župan sam je nemško usmerjen in se označuje kot »vindišar«. 80 % ljudi v občini želi v šoli samo nemški pouk in nič slovenskega. Po njegovem mnenju pa bi se moral vsak učiti obeh jezikov. — Župnik v *Št. Jakobu*: Šteje se za Slovence. Po materinščini in po jeziku pri spovedih je večina prebivalcev župnije Slovencev. Vendar so se mnogi od njih pri popisu prijavili kot Nemci. Zlasti šola v vojnih letih je dosegla, da je vedno več mladih ljudi nemško usmerjenih. Večina ljudi je s šolami zadovoljna, čeprav bi jih nekaj starih nacistov hotelo spremeniti. Precej ljudi zameri učitelju, da ne kaže zadostne vneme pri slovenskem pouku. — Trgovec v *Žitari vesi*: Izjavi se za Slovence. Prebivalstvo v okolici je slovensko, vendar 30 % ljudi nima simpatij za slovensko kulturo in se imenuje »vindišarje«. Šolski zakon ni zadovoljiv, ker se premalo poučuje v slovenščini. Otroci bi se morali učiti obeh jezikov. — Lastnik opekarne v bližini *Pliberka*: Pri njem dela 30 delavcev, ki so vsi Slovenci. Med seboj govorijo slovenski, med delom pa nemški. Njemu je vseeno, kakšen jezik govori delavec, sploh se delodajalci po vsej južni Koroški ne brigajo za vprašanje jezika. — Šolski upravitelj v *Svetni vesi*: Domače prebivalstvo te občine govori slovenski, čeprav mlajši ljudje vedno bolj uporabljajo nemščino. Ne ve za nobene pritožbe glede šolske ureditve in misli, da so z njo vsi zadovoljni. — Župnik v *Šmihelu pri Pliberku*: Šteje se za Slovence. 90 % prebivalcev občine govori slovenski. Šole so v teoriji dobre, toda duh šolskega zakona se ne izvaja povsod in ni verjetno, da bi ga sploh kdaj v resnici izvajali. Mnogi ljudje v občini se bojijo pokazati preveč Slovence, vendar med obema skupinama ni posebne napetosti. — Učitelj v *Selah*: Šteje se za Slovence. Razen policije in drugih uradnikov govorijo vsi slovenski. Vsi tudi žele, da bi sedanja šolska ureditev ostala in ne marajo nobenih sprememb. — Kmet v *Encelni vesi*: Šteje se za Slovence. Večina ljudi v občini govori slovenski, čeprav jih je dosti nemško usmerjenih. V šolah se naj uči slovenski in nemški, pravica staršev se ne bi smela uporabljati. Tako misli tudi večina ljudi v njegovi soseščini. — Kmetica na *Vašinjah*: Govori tekoče slovenski. Otroci na tem področju bi se morali naučiti obeh jezikov. Vsi ljudje tod govorijo slovenski. Njena hči, ki je bila prisotna, pa je zatrjevala, da ona govori »windisch«, čeprav dobro razume

knjižno slovenščino. — Učitelj v kraju *severno od Drave* (kraj ni imenovan na njegovo izrecno željo): Je Slovenec po rojstvu. Učiti slovenski je zelo huda in nehvaležna naloga. Otroci se nočejo učiti, ker jih starši ne podpirajo in jih celo odvrčajo od učenja slovenščine. Psihološka bariera proti slovenščini je tukaj močno občutna. Ne upa se učencem dajati slabih redov, da ne bi povzročil še večjega nerazpoloženja staršev, kar bi škodovalo njemu. Morda je slovenski pouk uspešnejši južno od Drave, toda njegova vrednost severno od Drave je problematična. — Ženska pri *Gospe sveti*: Razume nekaj slovenski, toda ne zna govoriti. Tukaj se nič ne govori slovenski, jezikovna meja, kot sama pravi, je južno od Gospe svete, okrog St. Tomaža. — Moški v *Št. Tomažu*: Ne razume slovenski, prav malo se govori slovenski v tem kraju. Po vojni je v Št. Tomažu bila ustanovljena dvojezična šola, a spet opuščena, ker ni bilo dovolj zanimanja² (256—271).

Vsebinsko sodijo k tej anketi tudi drugi Randallovi razgovori. Deželni glavar in vodja *socialistov* mu je dejal, naj bo tam, kjer sta v rabi oba jezika, tudi pouk dvojezičen. Štetje leta 1951 se mu ne zdi popolnoma zadovoljivo. Nič ne da na »vindišarsko« teorijo, »windisch« je slovenščina in vsaka nasprotna trditev je le izmišljotina, ki naj podpira »nemške« cilje. Nevzdržna je zahteva, naj starši odločajo o učnem programu, posebno o slovenskem pouku, ker v takem primeru se slovenščina zaradi svoje majhne praktične vrednosti ne bi nikjer učila (204). Predstavnika *ljudske stranke* in *Zveze neodvisnih* sta mu govorila v nasprotnem smislu (205—206). Drugače seveda predstavniki slovenskih organizacij, katerih ne bomo podrobneje navajali. *Direktor celovškega učiteljsišča* se je izjavil za ohranitev dvojezičnega šolstva in proti vmešavanju staršev v učni načrt (244). *Profesor* na celovškem učiteljsišču je dejal, da večina ljudi ni popolnoma sprejela šolskega zakona iz leta 1945; zavrnil je pravico staršev in povedal, da večina učiteljev misli, da je dvojezični pouk dobra stvar. Poudaril je, da je za uspešno izvajanje dvojezičnega načrta potrebno dosti potrpljenja s strani vseh (244). *Učitelj* na deški *glavni šoli v Celovcu* je trdil, da je zahteva po ohranitvi šolskega zakona iz leta 1945 samo del slovenske šovinistične politike, ki se hoče polastiti oblasti. Večina neslovenskega prebivalstva je enoglasno proti sedanjemu zakonu in sploh proti vsakršnemu učenju slovenščine, obveznemu ali neobveznemu (244).

Randallova anketa jasno pokaže nevzdržnost trditve o nekem tretjem etničnem elementu na Koroškem in vso zmedo v pojmih tistih, ki jo ponavljajo. Vrh tega tudi očitno pokaže, kako umetna in neutemeljena je vsa gonja proti dvojezičnim šolam, pokaže, da enostavno ne drži, da bi ljudje tako šolo popolnoma odklanjali, kakor bi danes radi prepričali svet razni »Heimatdiensti« in »Združenja staršev« na Koroškem. Taka šola je za koroške razmere primerna in to se vidi celo iz nekaterih izjav anketirancev, ki niso ravno prijazni Slovencem. Je pač edina pot, zato da se jezikovno vprašanje v šolah izvzame iz vsakdanjega političnega boja. Zato, kakor bomo videli, zahteva tudi Randall sam v svojih zaključkih ohranitev in utrditev take šole in pa njeno zavarovanje pred hujskanjem.

² Za občino St. Tomaž na Čilberku je po šolski uredbi iz leta 1945 določena dvojezična šola, vendar se ta določba ni nikoli izvajala, podobno kakor tudi ne v še devetih krajih, kjer zakon dvojezične šole sicer predpisuje (Dholica, Pokrče, Ribnica, Škofji dvor, St. Jakob ob cesti, Timenica, Trdnja ves, Vetrinj, Zrelec, vse v političnem okraju Celovec okolica — o. p.).

Zanimivo je poglavje, v katerem razpravlja o Karavankah kot naravni meji. V kratkem prikazu dosedanjega obravnavanja tega vprašanja v literaturi zlasti podčrta, kako samovoljno in trenutnim političnim potrebam prilagojeno je o tem pisala nemško avstrijska »znanost«, ki je Karavankam pripisovala zdaj lastnosti nepremagljivega zidu med Koroško in Slovenijo in vlogo naravne etnične meje, zdaj spet vlogo mostu in iskala podobnosti med deželami na obeh njihovih vznožjih (v času nacistične aneksije Gorenjske, Mežiške doline in slovenske Štajerske), po koncu vojne pa spet proglašala tezo o Karavankah kot naravni meji. Opozori tudi na velikonemški značaj boja za mejo na Karavankah in se dotakne vprašanja odgovornosti Avstrije za pisanje avstrijskih znanstvenikov v času nacizma. S tem v zvezi pravi o mnenju, da nacizem Avstriji ni bil vsiljen, temveč da je zrastel na tleh nemško-avstrijskega nacionalizma: »V mnogih pogledih je težko ne strinjati se s takim glediščem« (275). Na splošno zavrača koncept »naravnih« meja, kajti meje, čeprav se včasih držijo določenih poudarjenih zemljepisnih oblik, so vendarle delo človeka in delujejo samo na osnovi sporazuma med dvema ali več državami. »Karavanke niso nič bolj naravna meja, kot je to Uralsko gorovje v Rusiji... Če pa naj bi vloga meje bila v tem, da ločuje eno skupino ljudi od druge, ali če je njen namen preprečiti komunikacije med dvema državama, potem Karavanke seveda na splošno sijajno služijo temu namenu, ker lahko je zastražiti redke vrzeli v gorski verigi. — Trditev, da so Karavanke etnična meja, je nevzdržna. Sploh ni mogoče resno obravnavati trditve, da so ljudje neposredno na severni strani glede etničnega porekla, rase ali jezika različni od ljudi na južni strani. Nasprotno, treba je reči, da so Karavanke bolj etnična celota „à cheval“ (276).

Tukaj se dotakne mimogrede tudi vprašanja, ali na Koroškem obstaja »resnična« narodnostna meja, in pa, ali naj bo v pritrdilnem primeru ta meja identična z državno mejo. Pri taki povezavi stvari in pri svojem splošnem odklonilnem stališču nasproti spremembam meje, se avtor hitro zadovolji z ugotovitvijo, da danes »sploh ni ene same (mejne) črte. Večja mesta so nemška, podeželje je v največji meri slovensko in ni mogoče potegniti črte, ki bi ločila obe skupini« (278—279). S tem se je praktično seveda izognil odgovoru na drugo vprašanje, čeprav to vprašanje danes nima nobene praktične vrednosti. Vendar s tem problem obstoja narodnostne meje ni rešen, kar avtor sam nekoliko čuti. Na drugem mestu (313), govoreč na splošno o narodnostnih manjšinah, meni, da mora posebno poudariti, da Slovenci na Koroškem ne tvorijo neke eksklave, temveč da so del zraven ležeče večje etnične skupine in bi se jih lahko bolj točno označevalo kot »obmejno etnično skupino«. Z drugimi besedami, da so tudi ozemeljsko samo po politični državni meji ločen del sklenjenega celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Tak del pa je seveda lahko omejiti, ne glede na to, da so v njem raztreseno, zlasti v izoliranih naseljih mestnega značaja, naseljeni ljudje drugega jezika. Takih stoddotnih narodnostnih mej, kakršno zahteva Randall, je v svetu prav malo. Posebno še na ozemlju nekdanje habsburške monarhije bi določanje narodnostnih meja sploh ne bilo mogoče, če ne bi uporabili načela, da mesta pripadajo narodnostno svoji kmečki okolici. Dejansko je na Koroškem še danes kljub napredujoči germanizaciji mogoče potegniti črto, ki zajema na južni strani vse slovensko podeželje, a ne obsega niti koščka čisto nemškega podeželja. Ta črta se v glavnem sklada s severno mejo ozemlja, na katerem

zakon iz leta 1945 predpisuje dvojezične šole. Posredno priznava to dejstvo tudi Randall, ko pravi, da področje dvojezičnih šol zajema področje z določenim razmerjem Slovencev in Nemcev (279).

V Randallovih zaključkih je nekaj važnih in zanimivih ugotovitev. O etnični strukturi spornega ozemlja, ki je bila »najmočnejši argument Jugoslavije«, sodi takole: »Prav malo dvoma je, da so v preteklosti Slovenci tvorili večino celotnega prebivalstva celovške kotline in da še danes obsegajo znaten del te celote.« Nato potrdi, kakor smo citirali že v začetku, da bi po prvi svetovni vojni celovška kotlina na osnovi etničnega sestava morala pripasti Jugoslaviji, če ne bi bilo gospodarskih činiteljev in podpore velesil avstrijski strani (310—311). Ugotavlja, da je celovška kotlina sicer geografska celota, vendar poudarja, da so naravne prometne smeri obrnjene proti jugovzhodu vzdolž Drave (311). Močnejši pa se mu zdijo gospodarski momenti (višji življenjski standard v Avstriji) in politični momenti (»demokratski« režim v Avstriji nasproti socialističnemu v Jugoslaviji), ki narekujejo Randallu, da je zadovoljen z odločitvijo plebiscita leta 1920 in da presodi stvar, ki so jo pred njim že presodili diplomati velesil, med njimi tudi zunanji minister njegove domovine: »Zdi se, da naj to področje ostane v Avstriji« (312). Vendar zanj, in to je najbolj zanimivo, vprašanje s tem še ni rešeno. Ne zadovolji se s tolažbo, da pač ne more vsaka narodnost, oziroma narodna manjšina, čeprav je obmejna, kot so koroški Slovenci, živeti v lastni državi. Randall zahteva na osnovi študija konkretnega položaja na Koroškem učinkovito manjšinsko zaščito. »V primeru (koroških) Slovencev je del te narodnostne skupine nedvomno želel združenja z Jugoslavijo, medtem ko so bili drugi trdno lojalni Avstriji; v obeh primerih gre za privrženost, ki se je spreminjala s časom in s pogoji. Kljub temu pa dejstvo, da je neka manjšina s silo vključena v neko državo, ne opravičuje večje skupine, da bi z manjšo skupino krivično postopala. Mnogo je bilo napisanega o nekdanjem in sedanjem poslanstvu Avstrije kot prehodne dežele med raznimi narodi južne Srednje Evrope in še posebno med nemško in slovansko skupino. Če je to res njeno poslanstvo, potem bi se zdelo, da mora (Avstrija) tudi spoznati važnost očuvanja kulture manjšin v svojih mejah. Čeprav je Avstrija nemška država v mnogih pogledih, nikakor ni nemška v tem smislu, da bi bilo njeno prebivalstvo etnično homogeno... Kakor druge narodnostne skupine v Avstriji, vključno Čehi, Madžari in Hrvatje, tvorijo tudi Slovenci pomemben del prebivalstva Avstrije in žele prispevati k nacionalnemu življenju Avstrije, kot so prispevali v preteklosti. Zaradi zgoraj naštetih razlogov imajo pravico ohraniti svoje šege in ne bi se jim smela goditi krivica samo zato, ker zahtevajo svojo narodnost« (313—314). Randall ne priporoča ustanovitve posebne avtonomije za južno Koroško, toda zahteva: »Predvsem je potrebno, da sta obe strani iskreni in dobronamerni. Da je število Slovencev večje, kot pa ga kaže štetje, je pokazala presenetljiva moč socialistične stranke in je bilo molče priznано z ustanovitvijo dvojezičnih šol na velikih področjih južne Koroške. Dvojezično vzgojo je treba ohraniti v največ teh občin in šolski zakon iz leta 1945 je treba spremeniti samo toliko, da bodo nekatere njegove določbe bolj konkretne. Kot dopolnilo k stalnemu izvajanju šolskega zakona iz leta 1945 je treba popolnoma preprečiti gonje proti temu zakonu ali pa vsaj napraviti program, s katerim bi se pokazalo, kako koristno je dvojezično šolanje. Priporočiti je treba tudi nadaljevanje kulturne izmenjave

ne samo z Jugoslavijo, temveč z vsakim narodom, ki to želi. Postavitev ministra, ki bi skrbel za etnične manjšine, bi gotovo ne bila neprimerna. Skratka, izvajati bi bilo treba vse ukrepe za zagotovitev popolne kulturne svobode Slovencev. Tistim, ki pravijo, da bi takšno ovekovečenje slovenske kulture na Koroškem dalo Jugoslaviji osnovo, da znova zahteva to ozemlje, je treba odgovoriti, da je edino s popolno zagotovitvijo kulturne svobode Slovincem mogoče odstraniti osnovo za iredentizem» (314—315).

Spričo intenzivnih prizadevanj, ki jih opazujemo zadnja leta na Koroškem za likvidacijo dvojezičnega šolstva in proti izvajanjem manjšinskih zaščitnih določil državne pogodbe, za njihovo ozkosrčno, nedobronamerno tolmačenje, spričo tega, da se vsak poskus za uveljavljanje narodnostnih pravic žigosa kot iredentizem in državno odpadništvo, so priporočila in zahteve ameriškega znanstvenika vsekakor zelo pomembne, še posebno zato, ker temeljijo na njegovem neposrednem študiju koroških razmer. Malo upov vzbujajoča in za avstrijsko stran naravnost porazna pa je njegova, na osebnih izkušnjah in spoznanjih sloneča sodba o verjetnosti takega dobronamernega in demokratičnega razvoja narodnostnega vprašanja na Koroškem, sodba, s katero zaključuje svoje delo: »Na nesrečo pa bo Avstrija nedvomno še naprej postopala v skladu z že sprejetim ravnanjem, n. pr. s 'politiko moči'. Položaj Slovencev se najbrže ne bo dosti popravil; utegne se celo spet poslabšati in biti v celoti odvisen edinole od moči Avstrije nasproti Jugoslaviji» (315).

Kdo bi si bolj kot koroški Slovenci in mi v Jugoslaviji želeli, da bi ameriški znanstvenik obveljal v tej napovedi kot krivi prerok? Mislimo, da tudi njemu to ne bi bilo neljubo.

Janko Pleterski

GLOSE IN KOMENTARJI

ŽELEZNIŠKO VPRAŠANJE V LJUBLJANI

Železniško vprašanje je v Ljubljani staro več kakor pol stoletja. Pred prvo svetovno vojno že so razmišljali, kako bi odpravili oviro, ki jo povzroča železnica proti Savi razvijajočemu se mestu. Arhitekt profesor Maks Fabiani, znani slovenski urbanist, je že leta 1898 predlagal dvig ali preložitve proge.

Med obema vojnama, ko se je Ljubljana bohotno in divje raztegovala proti severu, so se vedno pogosteje pojavljali predlogi za rešitev železniškega vprašanja. Strokovnjaki in amaterji so izdelali nešteto variant obvozne proge s premaknjeno glavno železniško postajo proti severu ali pa s čelno postajo, ki bi pripeljala le potniški promet bliže k središču mesta. Le redko se je naloga reševala s stališča mestnih potreb, če pa se je, so bili urbanistični koncepti pogostoma nerealni, za pogoje razvoja Ljubljane prezahtevni in preširoko zasnovani.

Okoli leta 1935 se je prvič pojavil predlog za poglobitev železniške proge na sedanji trasi, ki so ga v nekaj letih železniški in cestni strokovnjaki v sodelovanju z urbanisti tehnično obdelali, tako da so ga še pred vojno soglasno sprejele upravne in strokovne ustanove in pa strokovna društva kot